

ԻՆՏԵՆՏՈՐԳ ՏԱՐԻ

ՄԵՆԿ

Տարեկան գինը 10 թուրք, կես տարվանը 6 թուրք
Առանձին համարները 5 կոպեկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմյանի խմբագրատան մէջ:

Օտարապարտադիր դիմում են ուղարկել
Тифлис. Редакция „Менк“:

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և սուս օրերից)

Ցայտ քարտիկն ընդունվում է ամեն լեզուով:

Ցայտարարութիւնների համար վճարում են
խորաքանիւր բառին 2 կոպեկ:

ԲՈՂԱՆԵՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Վարացիներ և հայեր: Ներքին տեսուչ-
ութիւն: Ներքին լուրեր: Արտաքին տեսուչ-
ութիւն: Ֆրանսիա: Նամակ Պարսկաստանից:—
Մշակիչ ճեպարկներ: Ցայտարարութիւններ:
Բանասիրական: Քրդական միութիւն:

ՎՐԱՅԻՆՆԵՐ ԵՒ ՀԱՅԻՐ

Լնչքան էլ պակասութիւններ
ունենային վրացիները, մեզ հա-
յերիս հետ համեմատելով, բայց
մի բանի մէջ վրացիները մեզա-
նից անհամեմատ բարձր են:

Ղշմարիտ է, վրացիները հա-
յերիս պէս չունեն հարուստ
պատմական անցեալ, չունեն մեր
հին գրականութեան պէս հա-
րուստ գրականութիւն, չունեն
մեր նոր լեզուի պէս ձգական, զար-
գացման ընդունակ, ժամանակա-
կից հարուստ լեզու, չունեն ան-
կախ ազգային եկեղեցի, բայց ու-
րիշ կողմից նրանց մէջ ազգային
ինքնաճանաչութիւնը աւելի զար-
գացած է, քան թէ հայերիս մէջ:

Չը նայելով, որ վրացիները
չունեն առանձին եկեղեցի, այլ

պատկանում են պետական կրո-
նին, նրանք պաշտօնեի են իրանց
մայրենի լեզուն, նրանք ոչ թէ
միայն իրանք միշտ վրացերէն են
խօսում իրանց մէջ, բայց և բա-
րդապէս ստիպում են իրանց
հետ ապրող հայերին խօսել ի-
րանց հետ վրացերէն լեզուով:
Այդ բաւական է. հայը իր ու-
րինակից հային հայ է, ծանո-
ւում, եթէ սա ուրիշ կրօնին է
պատկանում, քան թէ միւսա-
մասնութիւնը, իսկ վրացիների
մէջ այն աստիճան զօրեղ է ազ-
գային ինքնաճանաչութեան ըզ-
գացմունքը, որ նրանք կարողա-
ցան գրաւել դէպի իրանց ազ-
գութիւնը ուրիշ ցեղին և ուրիշ
կրօնին պատկանող անհատնե-
րին: Հայ-կաթօյիկը թիֆլիս-
տում, խաղցեալացում և վարժի
նահանգում իրան վրացի է ա-
նուանում: Նա ցեղով հայ է,
կրօնով կաթօյիկ, բայց վրացի-
ները իրանց զօրեղ ազգային
զգացմունքի միջոցով կարողա-
ցան գրաւել այդ հայերին և

համոզեցին նրանց որ իրանք
վրացիներ են, որովհետեւ լեզուով
վրացի են: Ուրեմն որքան զօրեղ
է ազգային ինքնաճանաչութեան
զգացմունքը վրացիների մէջ, որ
նրանք իրանց լեզուի միջոցով
կարողանում են իրանց ազգա-
յին մարմինը աճեցնել, գրաւե-
լով դէպի իրանց ուրիշ ցեղին
և ուրիշ կրօնին պատկանող ան-
հատներին, իսկ հայերը մերնե-
զունսկ են մինչև անգամ իրանց
և իրանց ուրինակից այլ կրօն
անհատների մէջ հաստատել ազ-
գային միութիւնը:

Այդ երկայնք պարզ ցոյց է
տալիս որ ազգային սկզբունք պահ-
պանողը կրօնը է, շատ անգամ
ցեղն էլ է, այլ գլխաւորապէս
հայրենիքն ու լեզուն է:

Մենք աւելի կասեմք. ինչպէս
ունեցարացիներն ապացուցել են
հայրենիքն անգամ այն ոյժը
չունի ազգութիւնը պահպանե-
լու, որքան լեզուն:

Լեզուն է և միմիայն լեզուն,
որ մարդուն դարձնում է այն կամ

այն ազգութեանը պատկանող:
Եթէ հայերը չաշխատեն իրանց
լեզուն պահպանելու, այլ վրա-
ցու հետ վրացերէն կը խօսեն,
թիւրքերի մէջ ապրելով թիւր-
քերէն կը խօսեն, յոյսի հետ
յոնաբերէն, քիւրդի հետ քիւրդե-
րէն կը խօսեն, —ինչքան էլ աշ-
խատեն պահպանել իրանց կր-
օնը, դարձեալ վերջ ի վերջոյ
կը կորցնեն իրանց ազգութիւնը:

Յանապատան վրացին կարո-
ղանում է կաթօյիկ հային ազ-
գութեամբ վրացի դարձնել, իսկ
հայ լուսաւորչականը ոչ թէ
միայն է կարողանում, բայց
հրաժարում է կաթօյիկ, բողո-
քական, մահմետական և յունա-
բաւան հային հայ ծանաչել և
ազգութեամբ ու լեզուով նրանց
հայ դարձնել:

Հայերի մեծ մասը իրանց
հայրենիքում են ապրում, ունեն
իրանց անկախ, ազգային եկե-
ղեցի, բայց քանի որ չեն պահ-
պանում իրանց մայրենի լեզուն,
նրանք կանհետանան որպէս ազ-
գութիւն:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲՈՂԱՆԵՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բերլինի վերջին կտորնի վիճակները Յունաս-
տանի ու Չեքոսլովակի վերաբերութեան կողմ-
նակի վերաբերմանը համար և եւրոպական պե-
տութիւնների պահանջներին առջև դնուաւ: Բե-
րլինի յարաբերութիւնը համար Բ. Պոտը ստեղ-
ծեց այդպիսի միութիւն: Իսկ հայկական խն-
դիրը իր անաւարտի մէջ խնդրեալ համար Բ. Պո-
տը խոր է այժմ կապուել մի քրդական մի-
ութիւն:

Դեռ մի քանի ամիս առաջ Ս. Պոտը լուրը
ամուսնի անտեղծարար սկսեց հայտնել քուրդ
տարիք քաղաքներէն հայալիկները, որոցմով
հայկական լեւոններ այդ վայրերի զաւակներին աշ-
խատում էր ներկայացնել եւրոպայի աշխուհ
միայն իրեն արեւելի, այլ և իրեն արեւմտեան լու-
սաւորչիները: Այդ այդպիսի երկխոսական աշխա-
տութիւնը թուրք մամուլի կողմից, ստոր է ամեն
կրկնակապի, այն մամուլի, որ մի ժամանակ պա-
հանջում էր քրդերի խաղաւ ընտելի անել, նը-
րանց ողնաքանդել, որպէս անկախ և քիստակա-
ր որ տարր, որպէս զի ասիական թիւրքերի արեւ-
ելեան աշխատակալները ապառքիւն այդ աշա-
տակներին անընդհատ ապագայութեան լեւոնները:

Սուլթան Աբդուլ Ազիզը յայտնեցաւ որպէս
մի պատճառի դրոյժը քրդերին ողնաքանդելու հա-
մար և նրանց անուշտը կենդանի կը լինը եւնի-
չերներին կոտորածը, եթէ այն ժամանակվայ և
ընկերի դիտարկում և առաջին վերջը Ազիզի փառն
չը մեղքը ստիճանի բարկութիւնը: Բողանակ
վերջի կարողացաւ համոզել խաղիկներին դեպի
Հասան զահակալին, յայտնելով այն միտքը, թէ
քուրդերը թէն առաջակ, բայց մի և նոյն ժամա-

նակ պատարտի գնաւորներ են: Թիւրքերի հա-
մար և կառավարութիւնը պէտք է փոքր ի շատ
զիջանի նրանց անկարգութիւններին, որպէս զի
նրանք միջոցներ ունենան ապրելու և հարկաւոր
թաժ ժամանակ ծառայելու որպէս քաջ պատուա-
յարներ:

Իսկ այդ զիջումը ինչու ինչու լինելու էր նը-
րանց կառավարութեանը: Անպայմանով առաջնա-
պէս անբողջ գաւառները, վերջին չքաղաքներն
մէջ ձգելով ժողովրդին, խանդարելով երկաթուղ-
այնութիւնը և վաճառականութիւնը, քրդերը, ոչ
միայն կրնան չարկ չէին վճարում, բայց մի և նոյն
ժամանակ զրկում էին տէրութեան գանձարանը
որ և ինչ եկամուտ տաւ: Եւ այն երկրները, որ
այդ վայրերները գաղթել էին իրանց յայտա-
կալիւնների ապարկ:

Սուլթան Աբդուլ Ազիզի կառավարութիւնը
քրդերին դատելու համար այն երկրապետներն
հասաւ, թէ պէտք էր նրանց զինավաճի անել,
թէ պէտք էր նրանց հետաքննել վրանդանակ
հովուի թախաւարչի կենտրոնը և ընդհանրակ
երկրապետին հաստատարանի կենտրոնը: Ամեն աշ-
խատութիւնները ապարդիւն անցան քրդերը միա-
ցին միտ ատաղանդական հովուներ և իրանց անա-
տեղներին հօտելով ամառը թախաւարում էին Հա-
յաստանի հովառն լեւոններ վրա, իսկ ձմեռը
լինում էին Տիգրիսի հովիտը Վրան տալիսակների
վրա: Իսկ ինչ որ վերաբերում է նրանց զինավաճի
անելուն, այդ նոյնպէս մնաց անկատար, չը նա-
խելով, որ Վանի փաշաներից մէկը հայրենի մի ծի-
մարին տուրք, որով քրդերը պարտաւորվում էին
վճարել մի նախնական հարկ, եթէ կը շարունա-
կէին զենք կրել:

Այդ միջոցներում սկսվեցան կառավարութեան
ծնողները քուրդ ցեղապետների վրա: Բաղը-
խան-թիւնի տղարեւը և նրա ազգատունը մեծ
մասը սրից անցկացնելը պէտք է համարել այն

ատաղի հարստաներից մէկը, որ թուրք կառա-
վարութիւնը որ և ինչ ժամանակ հասուցել է
քրդերին: Վրանից ինչու քուրդ ցեղապետները
որպէս կառավարութեան ներկայացուցիչներին
ձեռքով մի տեսակ ապրիմի ապրիմ: Նրանց
բանտարկում էին, առնչում էին, աքաղում էին,
և այդ քուրդ կառավարում էր ոչ անբան երկրի խա-
ղաքները: Եղաւանկով, որքան օգտու էր ընդուն
փաշաներին, որքան կաշտը ընդունելով կրկն
բայ էին թողնում կալանաւորներին: Այդ և կա-
նաւարակները նախապէս այդ ձեռքով մի տեսակ քուրդ
ապարկների անկի են եւսնելով յարաւոր ի-
րանց յայտնակութիւնների մէջ, կապիտալ ձեռք
ընկելու համար, որ նրանով կարողանային ապա-
րկել, եթէ միտանալով մի պատահել նրանց կառա-
ւարկում լինել:

Այդ քրդերի հոյաւորութեամբ, անկաւար
ճշտութեամբ, այդ անդադար հաւանքները մեծ
ցին քրդերի մէջ մի տեսակի ինքնաճանաչութեան
լուրը կառավարութեան ժամանակաշրջան և դեպի
անհասարակ լեւոններ ընդհանրապէս: Ինչպէս
էին նրանց սովորական կենտրոնը եղանակը, զրկում
էին նրանց ապրուստի միջոցներից, ապարկութե-
անը, որ քրդերի ցեղային և անաղիական սովո-
րակներն համարում էր ոչ բողոքի անարտա-
կան մի պարագայ:

Այդ առեւտրիւնը դէպի թուրքերը, առիժ
ստեղ քրդերին անկի մտնելու հարկին և անկի
մտնելու նրանց շնու:
Քրդերի անբողջ ժողովուրդը, բաժանված լինե-
լով լայնութեւ տարրեր և միմեանց հետ ընդամի
ցեղերի, անկախել էր, որ նրանց մէջ կազմվել
միութիւն, որով կարողանային ընդդիմանալ կա-
ռավարութեան ճշտութեանը: Պատահարում լի-
նելով հայկական լեւոններ մէջ, նրանք իրանց վրեժ-
խնդրութեամբ լրացնում էին նրանով, որ կողմ-
ակով երկրի մի մասը, ցեղերի նման անցնում

էին մի ուրիշ երկրի, և տեղային վարչութիւնները
իրանց անգործ եռեւթով երբեք չէին կարողանում
վրջի դնել քրդերի անընդհատ արշաւաններին:

Իսկ այդ ցեղերի մէջ կային և անդամները, ո-
րոնք համեմատաբար աւելի ճանաչում էին բնաւոր-
ութեամբ, որոնք, որպէս միամիտ հովիտներ, ապ-
րում էին նախապետական պարզ կենտրոն: Այդ
վերջինների ցեղապետները ոչ ամառ, անգամ դի-
մում էին հայ էկեղեցիներ և հայոց հոգեւոր առաջ-
նորդների օգնութեամբ, թուրք կառավարչների
համար կառավարութեան պարագայութեանը դանդա-
հանում: Հայ էկեղեցիները և հայոց հոգեւոր առաջ-
նորդները, որոնք աւելի նշանակութեան ունեն
կառավարութեան առջև, որպէս երկրի դիտար
և միտամտութեան կապով ազգաբնակչութեան
ներկայացուցիչներ, չէին ինչպէս իրանց պաշտ-
պանութեանը, թէն այդ պաշտպանութեանը շատ
հանել, չէր կարող լինել հայ ժողովրդին, որը
պատմական առեւտրութեան ունեւ դէպի քրդերի
անհասարակ լուրը, ցեղերը: Այդ էր պատճառը,
որ Վանի առաջնորդ Պոտը կարողանար յարաբ-
րել մի գլխի մի աշխարհի կուսակցութեան, այն պատճա-
ռով միայն, որ նա պաշտպանում էր քուրդ ցեղա-
պետներին, նրանց հետ բարեկամութեան էր պահ-
պանում, և պատահած ժամանակ, որ անհասարակ
միջակայում ապառում էր նրանց բանտերը: Եւ
կառավարութեան տարի Վանի հայերը բաժանված էին
երկու կուսակցութեան, որոնցից մէկը աշխատում
էր պատմից հետաքննել քրդերի առաջնորդին,
իսկ միւսը աշխատում էր պաշտպանել նրան: Այդ
լեւոնները երկար զաւթեցին Ս. Պոտը հայոց մա-
մուլի և ոչ ամառ հոգեւոր պատճառներին պատ-
րելապարտներին:

Հայ առաջնորդներ և հայ էկեղեցիների քրդերի
կարողանալ ցեղերին պաշտպանել որ ուրիշ նպա-
տակ չունեն, բայց նրանց, որ հայ փառապանե-
ները այդ ցեղերի հետ առեւտրական յարաբերու-

Լեզուն է միայն, որ ճշգրիտ է մի ազգութիւն միւս ազգութիւնից, լեզուն է միայն, որ ազգութեան գոյութեան չիմք է և ոչ մի ուրիշ հասարակական գործիչ նրա տեղը չունի չէ կարող:

Գոնէ օրինակ առնելիք մեզ հարեան վրացիներից, որոնք մեզանից աւելի քաղաքակրթված ազգ չեն, բայց ունեն մեզանից աւելի ինքնաձանաչութիւն: Կերանցից օրինակ առնենք, որ կարելի է գրաւել գէպի ազգութիւնը այլացել և այլակրօն անհասաներին միմիայն մայրենի լեզուի միջոցով:

Ոչ մի վրացի չէ կայ որ կաթով լինէր, բոլորն էլ ցեղով և տիպով հայ են, բայց վրացիները կարողացան նրանց վրացիացնել լեզուի միջոցով: Լսենք իրանք համոզված են որ վրացի են:

Թող հայերը չը մոռանան որ ազգութեան միակ հաստատ և տևողական չիմքը լեզուն է:

Վրացիները մեզանից այդ կողմից բարձր են, որովհետեւ կարողացան համոզել հայ-կաթով լինին, որ կրօնը և ցեղը չեն նշանակութիւն չունի ազգային տեսակետից. կարելի է ուրիշ կրօնին պատկանել, մինչև անգամ ուրիշ ցեղին պատկանել, բայց վրացի լինել. իսկ մենք նոյնը չունենք անկող մեր

ցեղակից, արինակից, այլակրօն հայերի հետ:

Եւ դա մենապաւ ապացոյց է որ մինչև այժմ հայերը ազգութիւն չէին, այլ միայն մի ազգանք, որովհետեւ միայն նրան էինք մեր ազգութեան անդամ համարում, որ մեր դաւանակից էր, թէկուզ նա բոլորովն չը գէտեր և մինչև անգամ արհամարհում էր մայրենի լեզուն:

Վարդ է որ այդ խախտա չիմքի վրա ազգութիւնը երկար ժամանակ չէ կարող գոյութիւն ունենալ:

Եւ այժմ, որ հայերն չը գիտէ, նա հայ է: Կա կարող է հայոց կրօնին պատկանել, բայց նա հայոց ազգութեանը չէ պատկանում: Ուրիշ կողմից այն հայը, որ թէեւ լուսաւորչական կրօնին չէ պատկանում, բայց հայերն գիտէ, — նա հայ է, ազգութեամբ հայ է:

Եւ ժամ թող հայերը իրանք դատեն՝ որն է ժամանակակից պահանջմանը աւելի համեմատ աղանդին պատկանելը, թէ ազգութեանը:

Ի հարկէ մենք ոչինչ նրա դէմ չունենք եթէ հայը երկուսն էլ միացնում է, այսինքն եթէ նա համ լուսաւորչական է, համ ազգութեամբ և լեզուով հայ է: Իայց զգրագրութիւնն այն է որ թէ ստորին և թէ բարձր գա-

տակարգի լուսաւորչականների մեծ մասը այժմ ազգութեամբ այլ ևս հայ չեն, որովհետեւ շատ անգամ չեն իմանում հայերն լեզուի մի բառն անգամ, ուրեմն չունեն այն ֆակտորը, որ չունի է մի ազգութիւն միւս ազգութիւնից, այլ միայն կազմում են մի առանձին աղանդ որ մոլեռնից է գէպի իր կրօնը, բայց արհամարհանքով է վերաբերվում գէպի իր մայրենի լեզուն, ուրեմն և գէպի իր ազգութիւնը: Իսկ ազգութիւնը մայրենի լեզուի մէջն է:

Ուրեմն թող այժմ դատեն որքան ուղիղ է այն միտքը, թէ կրօնը նեցուկ էր ազգութեան, երբ որ այդ կրօնն ունեւորէ արհեստից կորցնել մայրենի լեզուն, որ միակ նեցուկ է ազգութեան:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՐՈՐ

Թիֆլիսից Կ. Գրիգոր Աղաթանգեան հասցրել է մեզ 10 թուր յօդու այն հիւանդանոցի, որ հիմնվում է Վանի մէջ:

Ս. Տէր-Մկրտիչյանի ձեռքով ստացանք 3 թուր Կ. Միքայէլ Նրանտանցից յօդու հիւանդանոցի վանի մէջ:

Պոլսական ցնչուրական կոմիտէի դատը Վաշակի խմբիցի դէմ նշանակված է Թիֆլիսի Կառնախանի Պաշտոնի հոկտեմբերի 4-ին: Նախագահը կը լինի Միքայէլ, անդամները՝ Պրոքուրոր, Բուրյո, Բալայր և Մայիսովսկի: Կը մեղորդի կամ Անդրեւի, կամ Մմտոնի, կամ Բի-կով:

ԼԵՆԻՆՈՐԱՆՑ Ստացանք Կ. Սարգիս Լազա-

Գրիգորի հակառակութիւնը գէպի ուսանող և հայերի համակրութիւնը: — այդ երկու հակառակ արտայայտութիւնները բաւական էին մի սխալ դադարից տալու. անդիմացիներին, յօրինելու այն պէս, որ նրանք նպատակ ունեն կազմել Հայաստանի վերակրթութեամբ:

Բայց անդիմացի չուզինք մտածել, եթէ թուրքաց հայերի համակրութեամբ էին վերակրթվում գէպի ուսանողը: — այդ ունէր իր բնական պատճառները. նրանք տեսնում էին իրանց ազգակիցներին ուստակահ Հայաստանում աւելի բարեբախտ վիճակի մէջ, մինչդեռ իրանք օրըստօրէ մաշվում և ոչնչանում էին մի անկարգ և նեղամիտ կառավարութեան բարբարոսութիւնից: Եթէ այդ կառավարութիւնը փոխվէր գէպի լաւ, մատակարար, հայերի կը շարունակէ նրա շնորհ:

Բայց հայերի վիճակը շատ չէր շնորհաբերում անգլիացիներին, նրանք մի ուրիշ բան էր չարակար: — Նրանց հարկատու էր մի զօրաւոր պատահիչ, որ կանգնեցնէին ուսանողի առջև, փակել նրանց ապագայ աշխարհակալութիւնների ճանապարհը գէպի Հայաստան, թուրք չը տալով նրանց մտածելու Ներքալ չովին, որով իրանց Հնդկաստանի շանքը պահպանած էին համարում: Եւ այդ պատճառ, անգլիացիների կարծեմ, կարելի էր կառուցանել մի մի աշխարհ, որովհետեւ հայերի հաստատ և հայերի վրա յոյս դնել նրանք չէին կարող, մանաւանդ որ, Գրիգորի աւելի ընդունակ էին գտնում իրանց նպատակների համար.

Գրիգորը իրանց ձեռքում գէպ ունէր, իսկ հայերը ոչ: Այդ էր պատճառը, երբ պատկարայի ժամանակ զանազան հայկական քաղաքներում նշանակվեցան անգլիական կոնսուլներ, Բիկոնֆիլդի միևնույնութեան և նրա Վ. Պարի ներկայացուցչի Լաւրդի առաջին չուրը եղաւ. Հայաստանը Բարդիւստան անունով մտնել և քրդական մի ուսման սկիզբ դնել:

Իսկանդի 11 թուր յօդու Վանի հիւանդանոցի: Այս գումարից 5 թուր պարոնը լինել է Կոմիտէի իսկ 6 թուր հաւաքված են սիրողները թատրուական ներկայացումից:

Վաշակի 148 համարում, ներքին լուրերում Համակրից գրած լուրը ապագրական սխալ է: Պէտք է լինի Պաշակիմանի և ոչ թէ Համակրից, որովհետեւ Պաշակի սրբազանը Համակրիմանի մէջ է հաւաքել 1500 թուր և Համակրիմանի չին եկեղեցին է այդպիսի կեդոտոս դրութեան մէջ:

Կնքանիների հոլանտարութեան Թիֆլիսի ընկերութեան անդամները հրաւիրվում են շնորհ բերել ընկերութեան ընդհանուր ժողովին ներկայ սեպտեմբեր ամսի 28-ին, առաւօտեան ժամը 11-ին, դիւղատանտեան ընկերութեան բնակարանը, Բալիստիսկի փողոցի վրա, Ալեքսանդրական այգիում:

ԻԿԿԻՄԻՑ մեզ գրում են: «Տեղական երկեսեւ ուսումնարանները շատ անհոգ և թույլ դրութեամբ են: Հոգաբարձութիւնը ոչինչ անելու վրա ուշադրութիւն չէ դարձնում: Ուսուցիչները շատ դժգոհ են հոգաբարձուներից նրա համար, որ անցած թուրականի ուսնիչները դեռ ևս մինչև ցարդ չեն ստացել: Հրաւիրում ենք այդ դպրոցների վրա պ. թնական տեսչի ուշադրութիւնը:»

Նորերում Թիֆլիսի թուրք ազգաբնակչութիւնը բաց արեց մեր քաղաքում կառավարութեան թուրական մի օրիորդական դպրոց մասնատան աղջկանց համար: Դա առաջին օրինակ է որ Անդրկովկասի մասնատանների մէջ բացվում է մի օրիորդական դպրոց: Անդրկովկաս ենք ցանկանում մեր թուրք համաքաղաքացիներին:

Այս օրերս ներկայանում է Վաշակի խմբիցի առնա մի հայ պարոն Թուրքով ազգանունով մի պատանու հետ, որի ազգանունն է Բարանտանց և որ պարոն Թուրքով խորթ որդի է: Պարոնը յայտնեց մեզ չնտեսալը: Պատանին Ներսիսեան դպրոցի որդեկեր էր, որի ուսման համար նրա խորթ հայրը վճարում էր տարեկան 200—300 ռ., բայց դպրոցի հոգաբարձութիւնը այնու ամենայնիւ ամենաանհոգ կերպով վերաբերվում էր գէպի ուսանողին: Պ. Թուրքով բաց արաւ մի կապող և ցոյց տուեց մի շապիկ, որ որդեկերը հագած ունէր երեք ամիս շարունակ առանց լուսացած լինելու: Ինչ դրութեան մէջ էր շապիկը, անկախի էր նկարագրել, կեդոտոս, պատանու, գլխուս, այնպէս որ մի ամբողջ կորո նրա վրա չէր երևում: Ամբողջ շապիկը բաղկացած էր ամենազգլիկ ցնցոտիներից:

Պատերազմից յետոյ անգլիական կոնսուլները սկսեցին առանձին ուշադրութիւն դարձնել թուրք տարրի վրա, երեսփոխական մի ուսմանը նրանց մէջ կազմելու մարդի: Սկսեցին նրանց առաջ բաշել, հայերին յետ մեկը, սկսեցին նրանց ցեղապետների և չէ լինել չնտ բարեկամութիւն հաստատել և ամեն միջոցով գործ դնել, որ քրդերի անհաւատ, և միևնույն ժամ թշնամական յարաբերութիւն ունեցող ցեղերի ընդհանուր ուժերը միացնեն մի ամբողջութեան մէջ: Դա ոչ միայն զգուշացնէ, այլ անհաւանք էր: Դարձրվել կազմված ժամանակահատկ անհաւատութիւնը քրդերի հարկաւոր ցեղերի մէջ չէր կարելի անցկանալ թաղաքապետութեան հրաւերով միանգլիացի անհետացնել, մանաւանդ երբ վայրենի թուրքը քաղաքապետական նրբութեան չնտ շուտով ընտանաւոր չէր կարող:

Այդ բոլոր ջանքերի փոխանցը այն եղաւ որ քրդերը, տեսնելով, որ իրանց վրա ուշադրութիւն են դարձնում, աւելի երես առեցին, աւելի յանդուգն դարձան, — և չէին այն ժամանակ, երբ Թիֆլիսից պատակ քրդապետների կեանքի ապահովութեան վրա էր խօսվում, երբ ուսուցչ բանալը կանգնած էր Սան-Ստեֆանոյի մէջ, — Խոնուս կողմերում քրդերը սկսեցին կոտորել հայերին, իսկ Աղաթան Բալայրի կողմերում լեզիւրապետացնէ ոչնչացնելու ամեն ինչու հայոց գիւղեր, և արմատացաւ աւելի անցկանալ կոնսուլի սիրայի այցելութեանը:

Բիկոնֆիլդի միևնույնութեան ընկնելուց յետոյ յիշեց երեսփոխական պատանը — այդ արհեստական խորթու չէրը — ինքն իրան քաղաքացու: Բրդական մի ուսման զարգացումը ոչ մէջ ցնդեցաւ, բայց Գրդաստան անունը մնաց: Անգլիացիք չը կարողացան իրանց լքածը յետ լքել:

(Կը շարունակվի)

Թիֆլիսի ունէին, մատակարարում էին նրանց կենսական անհրաժեշտ պիտանքներ և փոխարէնը բաւական էին նրանց կոմիտէի անդամներին: Պարոնը էին իւր, պարոնը, թուրք և անասուններ: Շատ պարզ է, որ քրդերի կոտորածովը թուրք կառավարութեան պաշտոնատաներից վերջանում էր հայ ազգայնականների, հայ կապիտալիստների շանքին, որովհետեւ քրդերը միշտ նրանց փողի պարտականութիւն ունէին:

Այդ յարաբերութիւնները տեղի ունեցին հայերի և քրդերի մի քանի ցեղերի մէջ սերտ հաւատարմութիւն, որը աւելի բարեկամական կերպով չէր ստանում, որքան թուրքերը նեղացնում էին նրանց: Բայց կային հայերին և թիւամի ցեղեր: Այս վերջինները նոյնքան թիւամի էին հայերի չնտ, որքան իրանց հարազատ ազգակիցների չնտ: Սակաւ չէր պատահում, որ քրդի մի ցեղ յայտնաւորում էր միմիայն վրա և կողոպտում էր նրան և այդպիսով կուլել, կոտորած, անհաւատութիւնը նրանց մէջ մնում էր որդեկ ժառանգութիւն և անցնում էր սերունդից սերունդ:

Այդ կուլների մէջ խառնվում էին և հայերը, Աղաթան, Շառապի, Բուլանքի, Մոզաց երկրի և Սասունից հայերը ունէին իրանց զանապետից թուրք ցեղերին, որոնց չնտ միացած, շատ անգամ կախում էին ընդհանուր թիւամի դէմ: Դա մասնատական, այլ չեղելի ազգայնական պատկանող քրդերը, միշտ հայտնված լինելով իրանց մասնատական ցեղակիցների, հայերի չնտ պահպանում էին բարեկամական յարաբերութիւններ: Հայերը այն ստիճան հաւատարմութիւն ունէին գէպի այդ ցեղը, որ իրանց անասունները յանձնում էին նրանց չովիններին պահելու, հայերի տան սպասարանները, աղաթանները, երկրագործական մշակները մեծ մասամբ եղբայր էին: Գրանք կատարում էին հայերի մի քանի կրօնական արարողութիւնները, պահում էին սուրբ Սարգիս, սուրբ

Գեորգի պատերը, դո՛ւ էին մատուցանում հայերի նշանաւոր ուխտատեղիներում, և սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչին ու Կաթիկ մարգարէին համարում էին Սասունից ընտրեալների ամենապատկառելի: Նորդերները համարեա բոլորը գիտէին հայոց լեզուով խօսել և մեր վարդապետներից մեկը միայն (որ հայ կղերիկ ժողովական մարդ ստացաւ Վճրաշագործած տիկողոսը) մտածեց եղբայրների մէջ տարածել Լուսաւորչական կրօն և դրախտութիւն հայոց այլ-ընտանաւոր:

Գրդերի և հայերի յարաբերութիւնները այս դրութեան մէջ էին մինչև վերջին ուսմանութեան հաստատվումը ծագել:

Պատերազմի ժամանակ թուրքաց կառավարութիւնը, նրան բոլորովն կրօնական բնաւորութիւն տալով, չէ լինել, մոլեթիւնների և դպիկների ձեռնով կարողացաւ վառել քրդերի ֆանատիկութիւնը: Եւ այն բոլոր թուրք հրոսակները, որ հաղապետով գիտում էին Տէր-Առակաւովի գունդերի դէմ, — բոլորը կուսում էին իրանց հօգեարականների առաւելորդութեամբ, որովհետեւ էին Տէլի-ձէլաւելիցին և Տէլի-Կրաւուկաշը:

Թէեւ պատերազմի ժամանակ բոլոր շրջանները մի նշանաւոր օգուտ չը կարողացան բերել, թէեւ նրանք կողոպտում էին, այրում էին և աւերում էին դարձնում բուն թուրքաց երկրները, որոնք դեռ գրաւված էին ուսանողից, այսու ամենայնիւ, այդ բարբարոսութեանը դարձրին քրդերի վրա անցկանալ ազնւանքի ուշադրութիւնը, որոնք Հայաստանում տարածված էին թուրքաց բանակների մէջ: Անցկանալից դուսն Հայաստանում երկու գլխաւոր ցեղեր, որոնցից մեկը, քրդերը ստում էին դաւաճողներին և խառնվեցան թիւրքաց քրդերի չնտ, իսկ միւսը, հայերը համակրում էին դաւաճողներին և ամեն հայերին զործ էին դնում չեղտացնելու ուսուց յաղթութիւնները: